

Поліна ПОБЕРЕЗКІНА

СЛАВІСТИКА НА СТОРІНКАХ АЛЬМАНАХУ “СГУПЕЦЬ”

Господь Бог живий, а Сгупець – це місто...

Шолом-Алейхем

Десять років тому, у 1995-у, вийшов у світ перший том альманаху “Сгупець” (на титульній сторінці – назва українською, російською та їдиш). Місце видання – Київ. Жанр – художньо-публіцистичний альманах Інституту юдаїки. Мови – українська та російська. Видано 14 номерів, готується 15-й.

У рекордно короткому зверненні редколегії до читачів пропонувалося співробітництво в публікації матеріалів із сімейних архівів, а в анотації формулювалася мета нового видання – “друкувати твори, що відображують різноманітні аспекти єврейського життя – вчора, сьогодні, завтра”. Як здається, “Сгупець” з’явився на перетині кількох культурних тенденцій початку 1990-х. З одного боку, відродження національної традиції, що звільнилася від кайданів радянського державного антисемітизму, спричинило появу цілої низки єврейських періодичних видань [2]. За словами редколегії, альманах “виник як відгук на відчутну потребу у друкованому органі, навколо якого згуртувалися б творчі сили, що тяжіли до Інституту юдаїки” (передмова до 10-го ювілейного видання). З іншого боку, перетворення Києва на столицю незалежної держави потребувало переосмислення його культурного статусу, і поки на сторінках журналу “Нове коло” розгорталася дискусія “Київ: провінція чи метрополія – проблема гуманітарного середовища” [3], нові видання “відпрацьовували” міфологічні та історичні іпостасі стародавнього Міста. Журнал “Самватас”, використовуючи візантійську назву Києва, маніфестував “переважний інтерес до Візантії, її історії та культури і, до власне російсько-візантійських та українсько-візантійських зв’язків” і водночас вказував на здатність цієї назви “представити явище неоавангарду, що наслідував, відтак, деякі традиції вітчизняного авангарду” [4]. Альманах “Сгупець” нагадав

про Київ шолом-алеїхемівських розповідей – Ельдорадо містечкового єврея, де “справді можна заробити” та “стати мільйонщиком” (“Про саме місто і говорити нема чого – картинка! А люд тутешній – ну, просто золото!”[5]) і де насправді анітрохи не більше щастя й удачі, ніж в будь-якому іншому населеному пункті.

“Єгупець” – київський альманах не лише за місцем видання та назвою, і опубліковане у першому номері есе Віктора Малахова “Батьківщина” певною мірою є програмним: “Земля і небо Святої Землі, крізь далечинь сяєво її блаженного простору – це так зрозуміло для всіх нас, грішних, євреїв, неєвреїв і християн, для всіх, кому небайдужі дух і доля людська; у чиєму серці хіба не відгукнеться щось родинне від однієї лише думки про них! <...> Та тільки Київ – це не лише батьківщина котрогось із нас, а, так би мовити, архетип батьківщини як такої, хай не всесвітнього значення, проте такий, що зазирає далеко на північ та схід населеного світу”. Альманах “Єгупець”, який від початку наголосив, що матеріали, які оприлюднюються, “безумовно, цікаві не лише для єврейського читача, а й для всіх любителів літератури”, став помітним учасником київського культурного процесу, і цим цілковито мотивована специфічна тема нашого огляду – славістика на сторінках єврейського видання.

Художню літературу, представлену в рубриках “Проза” і “Поезія”, з великою часткою умовності можна розділити на кілька “гнізд”:

- єврейська література (українські та російські переклади з їдиш та івриту, а також твори єврейських письменників російською мовою);
- твори українських і російських письменників-євреїв (оксюморонність цієї категорії, напевне, неминуча, а географія включає, в основному, Україну з помітним переважанням киян);
- твори російськомовних письменників Ізраїлю;
- єврейська тема у слов’янських літературах;
- ізраїльська тема в українській та російській літературах (серед успіхів відзначимо добірку “Єрусалимський сніг” у №3).

Серед постійних авторів – Гелій Аронов, Наум Басовський, Веніамін Блаженний, Вадим Гройсман, Риталій Заславський, Інна Лісова, Рина Левінзон, Гелій Снегірьов, Селім Ялкупт. Багато творів, що вперше побачили світ на сторінках “Єгупця”, пізніше вийшли у київському видавництві “Дух і літера”[6].

Заслугою і рисою, що вирізняє альманах з-поміж інших, є численність перекладів – не лише з єврейської: “Єврейські мелодії” Джорджа Гордона Байрона (перекл. В. Богуславської, №10), Гійом Аполлінер в альтернативних перекладах Є. Рашковського (№7) і М.

Лукаша (№8), лірика Райнера Марії Рільке (перекл. М. Фішбейна, №13), вірші Хорхе Луїса Борхеса зі збірок 1960-х років (перекл. С. Борщевського, №14), – без сумніву, розширять палітру української перекладної літератури. Переклади з польської становлять окрему серію: дві новели Бруно Шульца (перекл. М. Яковини і Т. Возняка, №1), стаття Юліана Тувима “Ми, польські євреї...” (перекл. М. Шейнбаума, №10), проза Януша Корчака (перекл. О. Ірванця, №10, 13), вірші (перекл. Л. Череватенка, №6) та “Непричесані думки” (перекл. О. Вишняускаса, №10) Станіслава Ежи Леца. Інтерес “Єгупця” до “різнобічного процесу обміну речовин у культурі” виявився і в низці публікацій, присвячених видатним українським перекладачам: “Виступ на урочистому засіданні у Києві, присвяченому 100-й річниці з дня народження Максима Рильського” Бенціона Томера (№2), підбірка спогадів Є. Лівшиц, М. Ушакова, Б. Сермана, П. Утевської, Н. Касаткіної про Олександра Дейча “Високе посередництво” (публ. Є. Дейч, передм. М. Петровського, №6), “Листи з Інти” 1956–1958 рр. Григорія Кочура, адресовані другу і колезі Євгенію Дроб’язку і його дружині Лії (публ. і приміт. Л. Дроб’язка, №10), епіграми Миколи Лукаша (передм. Л. Череватенка, №11).

Художня спадщина ХХ століття представлена в рубриці “Наші публікації”. Два сонети Леоніда Гросмана – “Сальєрі” та “Імпровізатор” – були написані під час поїздки до Києва у 1936 році і призначені для циклу “На полях Пушкіна”. Тексти збереглися в архіві П. Утевської, і до них у публікації (№7) подано її передмову.

У статті М. Рашковської “Борис Пастернак і Тарас Шевченко” (№14) відтворюється замітка Пастернака про поему Шевченка “Марія” за автографом із фонду І. Рахілло у РДАЛІ. Текст датовано березнем 1946 року і, очевидно, він був призначений для радіо: за словами публікаторки, “на жаль, не можна з упевненістю сказати, чи прозвучав цей виступ в ефірі”. М. Рашковська відстежує “цілий комплекс взаємопов’язаних ідей поета середини 40-х років”, що відобразився у замітці.

Знайдений в архіві Леоніда Первомайського рукопис книги сатиричних та іронічних віршів “Дикий Пегас” (1924–1964) підготовлено до друку його онуком С. Пархомовським за участі І. Антропової. У 12-му випуску “Єгупця” публікуються епіграми, пародії, товариські послання та іронічні вірші з цієї книги.

Публіцистичні замітки, написані Віктором Некрасовим для виступу по радіо у 1983 році, – це відгук на статті “Тримаси лицемірства” В. Зуєва та “Обличчя ненависті” В. Коротича. Так само,

як і “маленька повість” “Особиста справа комуніста Юфи” (усі тексти – з фондів ЦДАМЛІМ України; “Єгуpecь”, №13), вони присвячені проблемі антисемітизму в СРСР та в еміграції.

Альманах пропонує також серію републікацій з періодики перших пореволюційних років, підготовлену М. Рибаківим. Три статті з київської преси 1918 року – “Київські настрої”, “Провина інтелігенції: (До питання про єврейський театр)”, “Він” – належать перу Андрія Соболя (вступ. ст. В. Скуратівського, №7). Колись популярний і плідний прозаїк, що рясно видавався і чие життя могло б скласти сюжет пригодницького роману, оцінював “ганебне сьогодні” як “дні, коли на зміну великому гніву прийшло Велике Черев”.

Сатиричні вірші Дона Амінадо (Амінодава Шполянського), що друкувались у київських газетах з жовтня 1918 року до січня 1919 і не увійшли до авторських збірок (№9), воскрешають місто булгаковської “Білої гвардії”. І хоча рима “скрипки-Липки” ще звучить досить мирно (в Мандельштама вона такою вже не буде), а Петлюра як об’єкт поетичного переживання створює комічний ефект, несподіваний ліризм “Міста чужих” і “Прохання до Мадлен” вносить трагічну ноту. Публікації передують детальна вступна стаття К. Петровської “Дон Амінадо, трагічний блазень”.

Продовжують тему “Фейлетони 1918–19 років” Михайла Кольцова (№11). У передмові, особливо цінній як погляд очевидця та учасника вже дуже далеких подій, Борис Єфимов пише: “Хто міг тоді у Києві припустити і передбачити, що все, написане Кольцовим у вісімнадцятому році на сторінках київських газет, прислужиться через двадцять(!) років для звинувачення його в антирадянській діяльності, шпигунстві на користь трьох чи чотирьох іноземних розвідок та інших смертних гріхах. Проте саме так і сталося”. Увазі читача пропонуються наступні тексти: “Юренева (до бенефісу)”, “Темні зали: (Думки про екран)”, “Літературний щоденник” (про “Брутальні оповіді” Юхима Зозулі), “Жодних двадцятьох”, “Німці”, “Жалість”, “Російська сатира і революція”.

Публікація “Забутий сміх Lolo” (№14) присвячена драматургу, поету, перекладачу і фейлетоністу Леоніду Муншштейну. Окрім сатиричних віршів 1918 року, в “Єгупці” представлений цикл епіграм “Театральні мотиви” з газети “Рампа і життя” за 1909–1910 рр.: серед адресатів – Ніжинський, Орленев, Плевицька, і навіть Блок і Бунін.

У №2 вміщено цикл нарисів Ісаака Бабеля “Одеса”, “Биті”, “Евакуйовані”, “Закладик”, “Сліпі”, “Вечір”, що публікувались у періодичі 1917–1918 рр. під псевдонімом Баб-Ель, та “Її день” – у

1920 під псевдонімом К. Лютов. Бабель взагалі один із найулюбленіших героїв “Єгупця”: йому присвячені й три критичні матеріали. Стаття М. Соколянського “Спільне коріння: Володимир Жаботинський та Ісаак Бабель” (№10) – радше свідчення знаного одеського патріотизму, ніж генеалогічна чи типологічна мотивація зіставлення. Й. Петровський у статті “Одіссеї серед кентаврів” (№9) досліджує протистояння єврейства і козацтва у “Конармії”: на його думку, Бабель “радикально переінакшує власний життєвий досвід та живі спостереження, що відобразились у “Щоденнику” 1920 року”. У статті “Ісаак Вавилонський: (Мова і міф “Одеських оповідань”)” у №13 той самий автор, відтворюючи внутрішню форму прізвиська письменника, розглядає мову бабелівської Одеси, з її українізмами, їдишизмами, гебраїзмами як “сміховий відповідник вавилонської прамови”. Вихолощений новояз, що прийшов на зміну соковитим діалектам, вбиває “слово”, а відповідно, і “людство”.

Одеська тема альманаху розвивається у детальній статті Н. Панасенко “Чуковський в Одесі” (№11), які уточнює адреси Корнія Чуковського, містить генеалогічний екскурс і аналізує історію створення повісті “Секрет”. 140 посилань, у тому числі й архівні та довідкові джерела другої половини ХІХ – початку ХХ століття, демонструють цінність зібраного фактичного матеріалу.

Спогади одного з героїв статті Н. Панасенко – Олександра Вознесенського (Бродського) – опубліковані в №№2 і 4. Це розділи з книги “Початок століття. Книга ночей”: “Маруся Воронова”, “Семен Юшкевич”, “Ілля Сац” і два автобіографічні нариси (публікацію матеріалу з архіву О. Дейча підготувала Е. Дейч).

Мемуарний цикл Мирона Петровського, що відрізняється гострою публіцистичністю, переносить нас у часи більш близькі. “Ліля (Зі щоденника 1978 року)” (№3) – спогади про зустріч із Лілею Брик влітку 1974-го року в Переделкино, безсторонні роздуми про маякознавство 70-х та історія однієї славетної фрази. Формула “Маяковський був і залишається найкращим, найталановитішим поетом нашої радянської епохи”, надрукована 1935 року в “Правді”, своїм першоджерелом має лист Брик до Сталіна з проханням допомоги зберегти пам’ять про поета. “Урок напередодні ювілею” (№4) – про відвідини Самуїла Маршака у листопаді 1962 року, напередодні його 75-річчя. У статті “Шум і лють Аркадія Белінкова: (Спроба коментаря до однієї автобіографії)” (№5) публікується автобіографія, написана Белінковим у квітні 1961 року для вступу до Спілки письменників. “Стилістика цього “документа”, – відзначає

М. Петровський, – не менш зухвала, ніж його прямі смисли. Замість усталеної покірної канцелярщини подано, насправді, художній твір, можливо – вірш у прозі”. Спогади Наталі Белінкової-Яблокової “Вчителі та учень” у №9 певною мірою розвивають даний сюжет. Цикл окремих новел про вчителів – “Віктор Шкловський”, “Ю.Г. Оксман”, “Корній Чуковський”, “Ілля Сельвинський”, “С.Я. Маршак”, “С. М. Бонді” – скріплений точкою зору учня, Аркадія Белінкова.

“Життя Шарлоти Варшавер, про яке вона сама розповіла” (запис І. Антропової, підгот. тексту Г. Аронова, №6) розпочинає публікацію усних спогадів людей старшого покоління. Перед читачем розгортається панорама київського та московського театрального життя 1920-х – 1940-х років, побачена очима драматурга Олександра Корнійчука.

Менший інтерес, на наш погляд, викликають передруки з іноземних видань: розділ про Василя Розанова з мемуарної книги Аарона Штейнберга “Друзі моїх ранніх років”, що побачила світ у Парижі в 1991 (публ. Ж. Ніва, №4), нарис Бориса Зайцева “С.С. Юшкевич (1869–1927)” із “Сучасних записок” за 1927 рік (передм. Є. Дейч, №9), “Спогади про друзів” Ар’є Вудки (№4), присвячені Євгену Сверстюку і Степану Сапеляку і надруковані у мюнхенській збірці 1983 року “Острівки приязні. Збірник спогадів і статей про українсько-жидівські стосунки” тощо. До даних матеріалів дотичний і виступ Ш. Маркіша “Вячеслав Іванов та єврейство” на колоквіумі пам’яті Вячеслава Іванова в Женевському університеті в 1982 році (№13).

Окремої згадки варта зовсім не обов’язкова для художньо-публіцистичного альманаху рубрика “Епістолярія”, що розгортає віяло справді унікальних свідчень епохи. 32 листи Корнія Чуковського до Самуїла Маршака з 1930 по 1963 рік (підгот. тексту, вступ. замітка і комент. М. Петровського, №12) – усі цілілі, за словами публікатора, – відтворені за фото- та ксерокопіями із архіву Чуковського. Не увійшли до публікації кілька поздоровчих листівок та телеграм, а листи 1920-х років, очевидно, загублені. “Два невідомі листи І. Еренбурга” кінця 1956 – початку 1957 року (№4) адресовані київській редакторці Асті Пеккер у відповідь на надіслані нею вірші (на жаль, не відтворені публікаторами). “Дев’ять листів до художника Абрама Балазовського” Абрама Ефроса (№5) належать до воєнного часу, зате надрукований у тому самому числі лист Юхима Лойцкера до Юрія Смолича про новелу “Людина з ресторану” (публ. А. Підо-

пригори) зберігає сліди сталінської боротьби проти космополітизму. Про “Листи з Інти” Григорія Кочура (№10) вже говорилося; листування Саула Борового та Юліана Оксмана (публ. В. Амбросимової, передм. М. Соколянського, комент. В. Амбросимової та М. Соколянського; №11) охоплює понад 15 років – із 1953 до 1973. 70-ті – початок 80-х представлені листами Миколи Дубова до Лева Разгона (публ., вступ. замітка і комент. М. Петровського, №13), що свідчать про величезну ерудованість і неабиякий критичний талант Дубова. Певне, до усіх публікацій рубрики можна застосувати слова М. Соколянського: “Листи перш за все відображують біографічні перипетії кожного з епістолярних співбесідників. Утім, їх змістовність визначається не лише цим: через власне життя кореспондентів входить до листування їхній час, украй складний та драматичний”.

Нарешті, ще один матеріал, уміщений у рубриці “Мистецтво”, який проте має безпосередній стосунок до літератури, – докладний огляд Я. Бердичевського “Єврейські книжники: (З історії людей та екслібрисів)” (№ 13,14). “Історичний зріз роботи дорівнює двом століттям – дев’ятнадцятому та двадцятому <...>. Із неосяжного моря книжкових зібрань російських євреїв відібрано близько 500”; відтворено близько 150 екслібрисів. Серед героїв – В. Інбер, М. Фроман, Н. Лернер, Е. Голлербах, С. Алянський, В. Лідин, С. Парнок, А. Волинський; звичайно, згадана й “Пушкініана” автора статті, що стала основою Музею О. С. Пушкіна в Києві.

Альманах “Єгупець” продовжує розвиватися: зріс обсяг видання, розширюється коло авторів, зростає рівень підготовки публікацій. Визначились основні літературні, художні, історичні теми та інтереси: у сфері славистики увагу редакційної колегії прикуто до ХХ століття, переважно радянського періоду. Альманах, що виник та існує на перехресті міського та національного, по суті, став міжнародним.

ПРИМІТКИ

1. Зміст томів 1–7 та повний текст альманаху, починаючи з 8 тому, див. на сайті Інституту юдаїки: <http://judaica.kiev.ua/Eguzepz.htm>.

2. Див. бібліографію “Єврейські книги та журнали в Україні (1989–2001)”, підготовлену київським Інститутом юдаїки, розділ “Єврейські сучасні літературно-публіцистичні та наукові альманахи та часописи в Україні”: <http://judaica.kiev.ua/Bibliogr/biblio11.htm>.

3. Нове коло. Київ, 1992. №2. С. 9–18; 1993. №1 (3). С. 10–17.

4. Беліченко А. Передчуття // Самватас. Київ, 1992. №7. С. 6.

5. Шолом Алейхем. Менахем-Мендл. Пер. М. Шамбадала // Шолом-Алейхем. Зібр. творів у 6 т. Т.1. М.: ГИХЛ, 1959. С. 371.

6. Перелік спільних проєктів Інституту юдаїки та видавництва “Дух і літера” див.: <http://judaica.kiev.ua/Books.htm>; <http://www/duh-i-litera.kiev.ua/Judaica.htm>.